

ANŽELIKA GAIDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

PRIEŠAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

ESMINIAI ŽODŽIAI: priešas, konceptas, iliustracinis sakinytis, semantika, *Lietuvių kalbos žodynas*.

ANOTACIJA

Šio tyrimo tikslas – remiantis iliustraciniais sakiniais aptarti PRIEŠO koncepto fragmentą, fiksuojamą *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽ_e).

Tyrimas parodė, kad priešas LKŽ_e pirmiausia yra nedraugiška, užpuolusi kitos šalies kariuomenė, kurios veiksmai puolamos (ar užpultos) šalies atžvilgiu yra stereotipiniai. Besiginančios nuo priešo šalies veiksmai kariaujant taip pat yra gana nuspėjami ir stereotipiniai. Retai, kalbant apie besiginančią nuo priešo šalį, LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose įvardijama Lietuva (ar lietuviai). Konkretus Lietuvos (ar lietuvių) priešas taip pat LKŽ_e pateiktuose iliustraciniuose sakiniuose įvardijamas labai retai.

Priešas LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose taip pat gali būti: nedraugiškai nusiteikęs žmogus ar gyvūnas; tai, kas daro žalą, kenkia žmogui ar abstrakčiam reiškiniui, konkrečiam objektui; priešingų įsitikinimų žmogus ar žmonės ir tas, kas ką smerkia, laiko žalingu, blogu.

ĮVADINĖS PASTABOS

Tapatybė suvokiama pabrėžiant išskirtinumą, o šis gali būti siejamas su atsiribojimu nuo kitų ar net priešingumu. Umberto Eco knygoje *Sukurti priešą ir kiti proginiai kūriniai* teigia: „Turėti priešą svarbu ne tam, kad apibrėžtume savo tapatybę, bet ir kad įgytume kliūtį,

su kuria galėtume sulyginti savo vertybių sistemą ir su ja susirėmę parodyti savo vertę. Todėl kai nėra priešo – jį reikia sukurti“ (Eco 2011: 11). Pasak U. Eco, priešai yra kitokie nei mes ir elgiasi pagal papročius, kurie nėra mūsų; priešas turi būti bjaurus, nes grožis tapatinamas su gėriu; priešas visada smirdi; kartais priešas suvokiamas kaip skirtingas ir bjaurus todėl, kad yra žemesnės kilmės (Eco 2011: 11–35). Kalbėdamas apie imigracijos bangų baimę ir pateikdamas Italijos pavyzdį, kur rumuno įvaizdis yra idealus atpirkimo ožys visuomenei, U. Eco rašo: „Viena vertus, galime save atpažinti tik Kito akivaizdoje ir tuo remiasi sugyvenimo bei papročių taisyklės. Tačiau mieliau tą Kitą laikome nepakenčiamu, nes jis nėra mes. Todėl pavertę jį priešu kuriame savo pragarą žemėje“ (Eco 2011: 35).

Šio tyrimo tikslas – remiantis iliustraciniais sakiniais aptarti PRIEŠO koncepto¹ fragmentą, fiksuojamą *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽ). Straipsnyje keliama uždaviniai: 1) aptarti *priešo* apibrėžtis aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose; 2) nustatyti ir aptarti galimus priešus, jų požymius, veiksmus, užfiksuotus LKŽ iliustraciniuose sakiniuose. Tyrimo metodai: semantinės analizės, interpretacinis ir aprašomasis.

Šiame straipsnyje nekeliami uždutis aprašyti PRIEŠO koncepto² visumos vaizdą, tačiau siekiama rekonstruoti tą koncepto fragmentą, kuris fiksuojamas LKŽ. Kaip teigia Aloyzas Gudavičius (2011: 113), „konceptas pats savaime nėra leksinės semantikos objektas. Tačiau kalbotyros dalykas yra koncepto kalbinė raiška“. Pasak Alano Cruse'o (2014: 396), „pagrindinė žodžio funkcija yra aktyvuoti konceptą, su kuriuo jis asocijuojamas“. Ronaldo

¹ Toks straipsnio objektas – PRIEŠO konceptas – pasirinktas neatsitiktinai. Šiuo metu rašoma kelių autorių (Veslavos Čižik-Prokaševos, Anželikos Gaidienės, Aurelijos Gritėnienės, Danutės Liutkevičienės, Loretos Vaičiulytės-Semėnienės) kolektyvinė mokslo studija *Lietuvos draugai ir priešai 1922–2022 m.: semantiniai ir struktūriniai pokyčiai*, kurioje atskleidžiami pasirinktų tirti tapatybinių žodžių (*draugas, priešas, Rusija, Vokietija* ir kt.) semantiniai ir struktūriniai pokyčiai, jų priežastys.

² Konceptas šiame darbe suprantamas kaip asmens ir visuomenės struktūruoto žinojimo vienetas, kaupiantis kompleksines žinias apie tam tikrą daiktą, reiškinių, veiksmą ar kt., susijęs su pasaulio kategorizavimu ir konceptualizavimu. Koncepto turinys ir struktūra gali kisti priklausomai nuo supančio pasaulio (Gaidienė 2016: 15).

Langackerio (1987: 56) teigimu, žodžiai yra konceptualiųjų žinių struktūros „prieigos taškai“. Zinaida Popova ir Josifas Sterninas (2007: 79) taip pat teigia, kad „kalbinė nominacija – raktas, atveriantis žmogui konceptą kaip mąstymo vienetą, leidžiantis operuoti juo mąstymo procese“. Taigi galima teigti, kad kiekviena atskira nominacija atspindi tik tam tikrus koncepto požymius, vadinasi, atspindi tam tikrą koncepto fragmentą (Gudavičius 2009: 51).

Pasak Liublino etnolingvistų, „kalboje esantis suvokimas, kuris apima tam tikras sąvokas, turi būti išryškinamas iš įvairių kalbos šaltinių, o vėliau skaidomas pagal stilius ir rūšis, laiką ir erdvę“ (Smetonienė ir kt. 2019: 12). Gautos sudaromosios dalys vadinamos pasaulio vaizdo profiliais, o jų aprašymas leidžia suformuluoti visapusišką dalyko vaizdą (Smetonienė ir kt. 2019: 12). Pritariama nuomonei, kad „[A]nalizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje“ (Rutkovska ir kt. 2017: 31), o visapusiškam dalyko vaizdai sudaryti reikia skirtingų duomenų tipų – ne tik sisteminių (leksikografinių), bet ir anketinių, tekstinių – analizės (plačiau apie tai žr. Smetonienė ir kt. 2019: 12–16).

Naudoti LKŽ kaip tekstyną nėra naujas dalykas. Viena iš pirmųjų apie tai, kad LKŽ yra pamatinis lietuvių kultūros tekstas, kurį būtina skaityti ir tirti, rašė Viktorija Daujotytė-Pakerienė (2002: 34). LKŽ ypatingas tuo, kad „yra perskaitęs lietuvių raštiją, didelę dalį klasikos <...>“ (Daujotytė-Pakerienė 2002: 36). Šis žodynas unikalus ir tuo, kad jam būdingas istoriškumas ir tarminės medžiagos gausa, todėl jo, kaip šaltinio, tyrimai gali padėti per leksiką rekonstruoti lietuvių pasaulėvaizdžio fragmentus iki XXI a.

Kad LKŽ yra svarbus ir įdomus tyrimo šaltinis, jau įrodyta mokslo tiriamaisiais darbais: ištirtas šiame žodyne fiksuojamas politinis pasaulėvaizdis (Zabarskaitė 2010), pasitelkus žodyne fiksuotą Adalberto Bezzenbergerio medžiagą, aprašytos marios, pamarys ir pamariškis (Zabarskaitė 2012), ištirti šermukšnio (Gritėnienė 2016), žodyno (Gritėnienė 2017), terminologijos (Umbrasas 2019), Rusijos (Gritėnienė 2020) vaizdiniai.

Šiam straipsniui tiriamoji medžiaga rinkta iš elektroninės žodyno versijos, apimančios visus žodyno tomus (toliau – LKŽ_e). Atlikus detalią paiešką rasta per 450 iliustracinių sakinių, kuriuose pavartota leksema *priešas*³. 90 procentų LKŽ_e rastų sakinių sudaro sakiniai, išrašyti iš įvairių rašytinių ir rankraštinių šaltinių: konkrečių rašytojų, kultūros veikėjų ir kt. raštuose (pvz., Maironio, Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos, Justino Marcinkevičiaus, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino, Žemaitės, Ievos Simonaitytės, Antano Vienuolio, Jono Jablonskio, Juozo Balčikonio ir kt.) rasti sakiniai, taip pat enciklopedijose, žodynuose, chrestomatijose rasti sakiniai ir raštų kalboje (rš = raštų žodis ar sakiny) bei spaudoje (sp = spaudos žodis ar sakiny) pasitaikę sakiniai. Tik apie 10 procentų LKŽ_e rastų sakinių, kuriuose pavartota leksema *priešas*, sudaro sakiniai, užrašyti iš gyvosios kalbos.

Kadangi didesnę rastų sakinių dalį sudaro iš įvairių raštų, spaudos išrašyti sakiniai, svarbu priminti, kad LKŽ sovietiniu laikotarpiu neišvengė (savi)cenūros ir ideologinio kišimosi į žodyno turinį (plačiau apie tai žr. Gritėnienė 2020: 42–43 ir kt.) ir tik „nuo XVI tomo žodyne sumažėjo ideologinės medžiagos, o po nepriklausomybės atkūrimo jos visai nebeliko“ (Zabarskaitė 2010: 128). Tačiau, kaip teigia Vytautas Vitkauskas (2002: 11), ir (savi)cenūros laikotarpiu „mokslui buvo svarbiausi tarmių ir senųjų tekstų faktai, gyvi sakiniai, ryškinę tautos gyvenimą, mąstymą“.

Nagrinėjant PRIEŠO konceptą reikėtų paminėti, kad kalbiniu požiūriu jis tirtas nedaug. Gana plačiai šis konceptas aptartas Viktorijos Makarovos (2014) straipsnyje, kuriame pristatomi lietuvių kultūros koncepto PRIEŠAS ir rusų kultūros koncepto BPAF lyginamosios analizės rezultatai. Tyrimas buvo atliktas remiantis 100 pavyzdžių iš publicistikos diskurso (lietuvių kalbos ir rusų kalbos tekstynų). Prieita prie tokių išvadų: 1) tas pats subjektas lietuvių tautos sąmonėje gali būti draugu ir virsti priešu; 2) lietuviams priešai yra lenkų puolančios

³ Apie DRAUGO konceptą publicistikoje rašė Loreta Vaičiulytė-Semėnienė (2020).

grupuotės ir bolševikai; 3) lietuvių kultūra neleidžia kalbančiajam kabinti priešų etiketės ('X yra priešas'), bet tai galima padaryti švelnesne forma, pavyzdžiui, pasitelkiant konstrukciją 'X-o priešas'; 4) lietuviai gali apibūdinti priešų veiksmus neutraliai, be neigiamų konotacijų (Makarova 2014: 191).

Kalbant apie PRIEŠO konceptą antropologijoje, istorijoje, filosofijoje, etnologijoje ir kt. pasakytina, kad čia labiau gvildenamos *savas* ir *kitas* (*svetimas*) opozicijos (plg. Savoniakaitė 2014), kur *kitu* (*svetimu*) gali būti ne tik išryškinami tautinių tapatybių bruožai, bet ir *kitas* (*svetimas*) gali būti suvokiamas kaip priešas. Filosofas Leonidas Donskis (1997) yra svarstęs apie masinės kultūros priešus.

1. PRIEŠO APIBRĖŽTIS AIŠKINAMUOSIUOSE ŽODYNUOSE

Aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose – LKŽ_e, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DŽ₇₁) ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽ) – žodžio *priešas* reikšmių skaičių varijuoja (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Žodžio *priešas* reikšmės lietuvių kalbos žodynuose**LKŽ⁴:**

1. nedraugiškai nusiteikęs, trokštantis pikta žmogus
2. nedraugiškos, užpuolusios šalies kariuomenė
3. priešingų įsitikinimų, priešiško interesų žmogus
4. tai, kas kenkia, daro žalą
5. kas ką smerkia, laiko žalingu, blogu
6. plėšikas, piktadarys
7. priešgyna
8. priešprieša, priešybė
9. kas nors priešiška, nepriimtina (?)

DŽ₇₁:

1. kas kovoja dėl priešingų interesų
2. nedraugiškai nusiteikęs, linkintis kitam bloga žmogus
3. šalis ir kariuomenė, su kuria kariaujama
4. kas kokio dalyko nemėgsta, nepripažįsta
5. visa, kas daro žalą, nemalonumą

BŽ rankraštyje⁵:

1. žmogus, kuris nedraugiškai nusiteikęs, linki kitam žmogui bloga, jo nekenčia
2. priešingų įsitikinimų žmogus
3. šalis ir kariuomenė, su kuria kariaujama
4. kas kokio dalyko nemėgsta, laiko jį žalingu
5. tai, kas daro žalą, kenkia

⁴ LKŽ⁴ pateikiamas žodis *priešas* yra homonimas. Šiuo atveju aktualus *priešas*, pažymėtas pirmu homonimo numeriu.

⁵ Po žodžio *priešas* leksikografinio straipsnio galutinio redagavimo reikšmių formulavimas ir skaičius gali keistis.

Iš pateiktų reikšmių matyti, kad $D\check{Z}_{7i}$ ir $B\check{Z}$ rankraštyje fiksuojamos *priešo* reikšmės apibrėžtos panašiai, tik skiriasi jų pateikimo tvarka, plg. pirmą ir antrą apibrėžtis: 1. „kas kovoja dėl priešingų interesų“ $D\check{Z}_{7i}$ ir 1. „žmogus, kuris nedraugiškai nusiteikęs, linki kitam žmogui bloga, jo nekenčia“ $B\check{Z}$ (rankraštis); 2. „nedraugiškai nusiteikęs, linkintis kitam bloga žmogus“ $D\check{Z}_{7i}$ ir 2. „priešingų įsitikinimų žmogus“ $B\check{Z}$ (rankraštis).

$LK\check{Z}_e$ *priešas* turi devynias reikšmes, penkios iš jų sutampa su $D\check{Z}_{7i}$ ir $B\check{Z}$ rankraštyje užfiksuotomis reikšmėmis, plg. 1 lentelėje pateiktas 1–5 $LK\check{Z}_e$ reikšmės. Paskutinės keturios $LK\check{Z}_e$ reikšmės (6–9) yra specifinės ir fiksuojamos tik šiame žodyne.

Apibendrinant galima teigti, kad minėtuose aiškinamuosiuose žodynuose *priešas* apibrėžiamas kaip nedraugiškas, bloga linkintis žmogus (pvz.: *Po ginčo jie pasidarė priešai* $LK\check{Z}_e$), *priešas* yra priešingų įsitikinimų žmogus (pvz.: *Liaudies priešas* $LK\check{Z}_e$; *Idėjinis priešas* $B\check{Z}$), *priešas* yra šalis ir kariuomenė, su kuria kariaujama (pvz.: *Priešą atmušti [nugalėti]* $B\check{Z}$), *priešas* yra tas, kas (subjektas, vadinasi, gyvas) kokio dalyko nemėgsta, laiko jį žalingu (pvz.: *Rūkymo priešas* $LK\check{Z}_e$) ir *priešas* yra tai (objektas, vadinasi, negyvas), kas daro žalą, kenkia (pvz.: *Šaltis – svarbiausias sodų priešas* $LK\check{Z}_e$).

Pasižiūrėkime, koks *PRIEŠO* koncepto fragmentas fiksuojamas $LK\check{Z}_e$ iliustraciniuose sakiniuose – kas yra tas *priešas*, kokie jo požymiai, veiksmai išryškinami kaip svarbiausi.

2. PRIEŠAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO ILIUSTRACINIUIOSE SAKINIUIOSE

2.1. Priešas – puolančios šalies kariuomenė

Didžiausią $LK\check{Z}_e$ iliustracinių sakinių dalį sudaro tokie sakiniai, kuriuose fiksuojama kova su priešu – nedraugiška, užpuolusia kitos šalies kariuomene. Tokių sakinių gausumą

lemia nuo seno susiklosčiusi būtinybė ginti savo teritorijas, turėti išorės priešų, kurie, atrodytų, visada yra pasiruošę pulti, plg. U. Eco knygoje aprašomą įvykį: „Kadaise Niujorke teko važiuoti taksi, kurį vairavo vyras sunkiai iššifruojamu vardu. Jis paaiškino esąs pakistanietis. Paklausė, iš kur atvykau, atsakiau – iš Italijos. <...>. Galiausiai paklausė, kas yra mūsų priešai. Man perklausius: „Atsiprašau?“, kantriai paaiškino norėjęs sužinoti, su kuriomis tautomis nuo amžių kariaujame dėl teritorijų, etninės neapykantos, nuolatinių sienų pažeidinėjimų ir panašiai. Atsakiau, kad su niekuo nekariaujame. <...> Jis liko nepatenkintas“ (Eco 2011: 10). Taigi tautai turėti priešų, su kuriais gali kariauti, pasirodo, yra svarbu.

LKŽ_e užfiksuotuose sakiniuose kariuomenė atsiskleidžia per atliekamus veiksmus ir dažnai nėra aišku, kokiai konkrečiai šaliai minima kariuomenė priklauso. Taip pat dažnai neįvardyta, kas yra „mes“, kariaujantys, – Lietuva ar kita šalis.

2.2. Puolančios šalies kariuomenės veiksmai kariaujant

Kalbant apie priešo – puolančios šalies kariuomenės – veiksmus galima konstatuoti, kad LKŽ_e iliustraciniai sakiniai atspindi stereotipinį elgesį:

a) priešas iš pradžių ruošiasi, pvz.: stato laivyną, kaupia jėgas, pvz.: *Priešas dabar vėl pastatė didelį laivyną ir rengiasi iškelti kariuomenę į mūsų žemę* J. Balč⁶ (ž. kelti). *Priešai jėgas traukia* rš (ž. traukti);

b) organizuoja puolimą, pavyzdžiui, aptinka priešą, jį apsupa, pvz.: *Priešas aptiko jų stovyklavimo vietą* rš (ž. stovyklavimas). *Iki gyventojai suskato, priešai jau spėjo visą miestą apremti* rš (ž. remti). *Ir apsupo priešai juos ugnies lanku* E. Miež (ž. lankas). *Priešai norėjo staiga mus apklupti* rš (ž. klupti);

⁶ Sutrumpinimai kaip LKŽ_e.

c) pradeda puolimą, pavyzdžiui, įsiveržia, įsibrauna, prasiskverbia į miestą, pilį ar pan., pvz.: Priešai visu pašėlimu **puolė miestą** rš (ž. šėlimas). Gina savo žemes ir žmones nuo priešų **įsiveržimų** rš (ž. veržimas). Įgriovę sieną, priešai **įsiveržė pilin** Š (ž. griauti). Priešai **veržėsi** iš trijų pusių NdŽ (ž. veržti). **Įsibrovė** priešas, suliepsnojo karas S. Nėr (ž. įbrauti, liepsnoti). Priešai kyliu **įsimušdavo į miestą** rš (ž. mušti). Įsisiautėjo įnirtingas mūšis. Priešas žūt būt⁷ norėjo **prasiskverbti atgal** V. Myk-Put (ž. siautėti) Priešo **skverbimasis į šalies gilumą** žadino lietuvių rašytojus į kovą rš (ž. skverbimas);

d) šaudo (iš patrankų, kulkosvaidžių ir pan.), pvz.: Priešas **atakavo** mūsų pozicijas rš (ž. atakuoti). Priešas **atsišaudė** DŽ1 (ž. šaudyti). Priešas be paliovos **šaudė** iš patrankų rš (ž. patranka). Priešai **laidė** iš svilksnių tūkstančius akmenų M. Valanč (ž. svilksnė). Priešai į mus kulkosvaidžiu **pažėrė** rš (ž. žerti). Priešai **pradėjo pliekti** (šaudyti) iš šautuvų rš (ž. pliekti). Dvi dienas ir dvi naktis degė liepsnojo priešo **užkurtas** žemėje **pragaras** E. Miež (ž. pragaras);

e) traukiasi, pralaimi, pvz.: Priešas jau **linksta, traukiasi, myšta**⁸... Kiek jo sugauta, kiek jo surišta, kiek iškapota! J. Jan (ž. mišti). Dėl padėties nepalankumo priešai **pralaimėjo** rš (ž. palankumas);

f) žūsta, pvz.: Bangų juodoj pragarmėj ne vienas priešas **žuvo** rš (ž. pragarmė). Pagaliau priešas **užspringo pats savo krauju**, netekęs šimtų kareivių ir daugybės technikos rš (ž. springti).

g) užvaldo (ar įsibrauna į) kraštą (valstybę), čia įsikuria, pvz., Priešai **užvaldė mūsų kraštą** rš (ž. valdyti). Pačiame jo **valstybės viduryje**, jo, galima sakyti, širdyje, **priešas sukasi sau lizdą** rš (ž. sukti). Svetimame krašte priešas elgiasi šiurkščiai – siautėja, niokoja, degina namus, žudo žmones, atima jų duoną, pvz.: Priešai po mūsų kraštą **dūko** rš (ž. dūkti). Priešai **siaučiojo** mūsų krašte DŽ (ž. siaučioti). Priešai **terioja** mūsų namus, **žurdoja**⁹ žmones, **atima**

⁷ Šio žodžio rašyba yra pasikeitusi – žūt būt.

⁸ „krikti, irti“ LKŽ_e.

⁹ „žudyti“ LKŽ_e.

duoną rš (ž. žurdoti). Priešas **liepia** saviem agentam **degint ir naikint** trobesius, **krikdyt** mūsų *jėgas, kad būtų susilpninta parama mūsų gynėjams* rš (ž. krikdyti).

Kai kuriuose LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose minima priešų drąsa – jie kaunasi narsiai, atkakliai, pvz., *Apsuptas priešas kausis narsiai ir atkakliai, bandydamas prasiveržti atgal* V. Myk-Put (ž. praveržti). Priešai **eina drąsyn** Š (ž. drąsus), taip pat gudrumas – planuoja apgulimą, stengiasi pasinaudoti susiklosčiusia situacija, pvz.: **Priešai stengėsi žmonėms prisigerinti** rš (ž. gerinti). Priešas **pradeda taisyklingą apgulimą** rš (ž. apgulimas). Priešas stengiasi **pasinaudoti** kiekvienu mūsų **slystelėjimu** rš (ž. slystelėjimas).

Kartais pabrėžiami ir priešo trūkumai, pavyzdžiui, netaiklumas: *Priešo bombos krito netaikliai* rš (ž. taiklus).

Rasta iliustracinių sakinių, kuriuose kalbama apie didesnę priešų skaičių bei geresnę ginkluotę, kaip antai *Daug drąsių kovotojų ir vadų žuvo nelygioje kovoje su gausesniu ir iki dantų apsiginklavusiu priešu* rš (ž. dantis), ar apgalvotą strategiją, pvz.: *Priešo žvalgyba šniukštinėjo visomis kryptimis* rš (ž. šniukštinėti).

Iš kai kurių iliustracinių sakinių paaiškėja priešo siekiai, norai, pvz.: *Priešas tikėjosi, kad jau po pirmojo smūgio mūsų armija bus išblaškyta, mūsų šalis bus paklupdyta* rš (ž. klupdyti).

2.3. Besiginančios nuo priešo šalies veiksmai kariaujant

LKŽ_e užfiksuota iliustracinių sakinių, kuriuose nuo priešo besiginanti šalis nėra konkrečiai įvardyta, taip pat tokių sakinių, kuriuose nuo priešo besiginanti šalis įvardyta kaip Lietuva (ar lietuviai), ir pavyzdžių, kuriuose įvardytas konkretus nuo priešo besiginantis asmuo – istorinė asmenybė, ppr. Lietuvos kunigaikščiai ar kiti Lietuvos istorijai svarbūs asmenys.

2.3.1. Neįvardyta nuo priešo besiginanti šalis

Nemažą LKŽ_e iliustracinių sakinių dalį sudaro sakiniai, kuriuose neįvardyta nuo priešo besiginanti šalis. Neįvardytos šalies veiksmai ginantis nuo priešų (kovoiant su priešais dėl savo šalies teritorijos) yra gana nuspėjami ir stereotipiniai:

a) iš pradžių ruošiamasi kovai, pvz.: **Vadai** susipažįsta su **priešo išsidėstymu** rš (ž. dėstymas);

b) vėliau priešas gali būti puolamas (apsupamas, spaudžiamas, šaudomas ir pan.), pvz.: **Apsiausti priešus** Rtr (ž. apsiausti). **Priešą** prie upės **prisupti**¹⁰ NdŽ (ž. supti). **Štai staiga išniro trys mūsų naikintuvai ir puolė priešus** rš (ž. nirti). Iš kulkosvaidžio **paspirginome**¹¹ **priešui** DŽ1 (ž. spirginti). **Priešą pasitikome ugnimi** DŽ1 (ž. tikti). **Partizanai šarvamušėmis kulkomis padegė priešo ešeloną** sp (ž. šarvamušis). **Daugelis mūsų baterijų tiesiu taikymu naikino priešų kulkosvaidžių lizdus** rš (ž. lizdas);

c) priešo pajėgos įvairiais būdais gali būti sekinamos, sulaikomos, pvz.: **Mūsų kariuomenė, išsekinusi priešo jėgas, pati perėjo į puolimą** sp (ž. sekinti). **Priešus** badu ir šaudymais **sutramdyti** KŽ (ž. tramdyti). **Priešo brovimasis į krašto gilumą buvo sulaikytas** rš (ž. brovimas);

d) priešas gali būti įveiktas, nugalėtas, pvz.: **Žirgus duos. Karius. Su jais supyškinsim**¹² **priešų galybę** B. Sruog (ž. pyškinti). **Priešai greit buvo sudoroti** rš (ž. doroti). **Priešą pergalejo** rš (ž. galėti). **Visus [priešus] papylėm** (sutriuškinome, nugalėjome) Strn (ž. pilti). **Priešus iki vieno išguldėm** sp (ž. guldyti). **Kulkos skynė priešus** DŽ (ž. skinti). **Jau kapus ne vienas**

¹⁰ „supant, apeinant ratu prispausti prie ko“ LKŽ_e

¹¹ „smarkiai pašaudyti“ LKŽ_e

¹² „sudaužyti, sunaikinti“ LKŽ_e

priešas rado, užsimojęs žemę mūs sutrypt E. Miež (ž. kapai). **Kulkos pakirstas** priešo karininkas sumojavo rankomis ir **krito negyvas** rš (ž. pakirsti);

e) rečiau priešui gali būti pasiduota, pvz.: *Tu mūs priešams parsiduoti* sutikai rš (ž. duoti);

f) besiginantis gali žūti nuo priešo rankos, pvz.: *Atsimink, mano mylimas broli, tu, kurs karo audroj išlikai: šičia, priešą atakoje puolę, krito narsūs tėvynės vaikai* E. Miež (ž. išlikti).

Gintis nuo priešų padeda aukštos pilys, pvz., *Ankštos ir nepatogios mūsų pilys*, gintis nuo priešų vien pritaikintos V. Krėv (ž. pritaikinti). Kiekvienas priešas, geidžiąs į tą **pilį** įsigriauti, nulaus sau sprandą M. Valanč (ž. įgriauti), slėptis – piliakalniai, pvz.: **Piliakalnis** greičiausiai yra buvęs slėptuvinis, į kurį atbėgdavo žmonės pasislėpti nuo priešų sp (ž. slėptuvinis).

Kai kuriuose sakiniuose pabrėžiama besiginančiųjų drąsa, pvz.: **Mes eisime pirmoj eilėj**, ir priešo **kulka gal mus pasieks pirmiausia** V. Myk-Put (ž. siekti). *Mes klampynių, miškų nepabūgom, nebijojome priešo ugnies* sp (ž. klampynė).

Bet kokiame kare neišsiverčiama be žvalgų, kurie suteikia žinių apie priešo kovinę parengtį ir pan., pagalbos, pvz.: **Žvalgai** prasismelkia į priešo užnugarį, **išžvalgo** visas ugniavietes, visą kovinę priešo parengtį E. Miež (ž. žvalgyti). **Žvalgyba** ir priešo sekimas buvo sustiprinti rš (ž. sekimas). Tiksliai žinias apie priešą ir vietovę paprastai duoda **žvalgymas** (ž. žvalgymas). *Karo vadas siunčia pirmatakę – žvalgų, kad šie patirtų priešo kariuomenės išsidėstymą* A. Mac (ž. žvalgas).

2.3.2. Įvardyta nuo priešo besiginanti šalis – Lietuva (ar lietuviai)

Kaip žinome, Lietuvai teko ne kartą ginti savo teritoriją nuo išorės priešų, kurie kėsinosi užgrobti Lietuvos teritoriją, apriboti lietuvių laisvę. Tačiau LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose rasta nedaug pavyzdžių, kuriuose kariaujanti šalis įvardyta kaip Lietuva (ar

lietuviai), plg.: *Baisi kova su mirtingais lietuvių tautos priešais rš (ž. mirtingas). Kad lietuviai šaudytų savo strėlėmis į neatmušamus priešus, kurių čia pulkai nesuskaitomi, kaip žizdrai pajūryj I. Simon (ž. žizdrai). Lietuviai pėsti ir raiti ant savo mažučių arkliukų čia puolė, čia bėgo, čia vėl grįžo ir vis viliojo priešą giliau į girią A. Vien (ž. vilioti). Nemune, vai Nemunėli, upių tėve, skaidrūnėli, kiek tu priešų nuskandina, kurie Lietuvą naikino LTR(Brž) (ž. skaidrūnėlis). Priešo užnugaryje aktyviai veikė lietuvių partizanai (ž. partizanas). Pranešime pažymima priešo užnugaryje veikiančių partizanų būrių kovinė veikla sp (ž. kovinis).*

LKŽ_e yra sakinių, kuriuose kariaujanti pusė įvardyta kaip lietuvių etninė grupė žemaičiai. Žodyne užfiksuotuose iliustraciniuose sakiniuose atsispindi žemaičių kovojimo būdas, drąsa, nepasidavimas, plg.: *J. Dlugošas nurodo žemaičių kovojimo būdą: suvilioję į mišką, paskui, už nukristų medžių pasislėpę, puolę priešus rš (ž. vilioti). Žemaičiai nutarė geriau sudegti, negu gyvi pasiduoti į savo kerštingų priešų rankas A. Vien (ž. priešas). Žemaičių, Pilėnų apgynėjų, vos pusė gyvų teliko, o trečia dalis nepažeistų; priešų tačiau tebebuvo daug it skruzdžių M. Valanč (ž. žeisti).*

LKŽ_e rasti tik keli pavyzdžiai, kuriuose tame pačiame sakinyje kartu su žodžiu *priešas* įvardytas konkretus Lietuvos (ar lietuvių) priešas – kryžiuočiai ir vokiškasis grobikas, plg.: *Kryžokai dieną ir naktį pitlijo sienas Punio[je], bet visose vietose lietuviai atamušė priešą BM106 (ž. pitlyti). Tarybinės armijos kardas perkirto nugarkaulį lietuvių tautos priešui – vokiškajam grobikui (sov.) sp (ž. nugarkaulis).*

2.3.3. Įvardytas besiginantis (kariaujantis) asmuo

LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose randame įvardytas kelias istorines asmenybes, kurios skirtingu laikotarpiu kariavo ir gynė Lietuvą (ar Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę) nuo priešų. Minimios šios Lietuvos istorijai svarbios asmenybės: lietuvių kunigaikštis Margiris (Margis),

Lietuvos didieji kunigaikščiai Kęstutis ir Vytautas, vienas iš 1863–1864 m. sukilimo vadų Zigmantas Sierakauskas. Skaitydami LKŽ_e užfiksuotus pavyzdžius galime dar kartą įsitikinti, kad šios asmenybės narsiai gynė savo šalį, be pasigailėjimo kovėsi, viliojo priešus tolyn nuo Lietuvos ir pan., plg.: *Margis su stiprybe liūto skerdė priešus* DŽ1 (ž. skersti). *Margiris, Pilėnuose stovėdamas, matė gaisrus, bet negalėjo priešų ištremti* J. Balč (ž. ištremti). *Kęstutis tik nuviliojo priešą tolyn nuo Lietuvos rš* (ž. vilioti). *Bet štai Vytautas valdančias ima vadžias, vakarykščiai jo priešai privengia valdono!* Mair (ž. vengti). *Vedė Vytautas ten didžiavyrių pulkus ir priešų sulaužė puikybę* Mair (ž. didžiavyris, priešas). *Čia Vytautas Didis garsiai viešpatavo, ties Žalgiriu priešus nuveikęs piktus* Mair (ž. viešpatauti). *Sierakauskas nedrįso pulti besitraukiančio priešo, nes laukė Mackevičiaus, kuris dar nespėjo* V. Myk-Put (ž. traukti).

2.4. Priešas – nedraugiškai nusiteikęs žmogus ar gyvūnas

2.4.1. Žmogaus priešas

LKŽ_e iliustracinių sakinių, kuriuose būtų tiksliai įvardytas (nebūtinai lietuvių) priešas – konkretus subjektas, kaip minėta, nėra daug. Rasti keli sakiniai su konkrečiai įvardytais priešais, tarp kurių yra konkretus žmogus (tas žmogus, ministras), tauta, įmonininkai¹³, blaivybės vykdytojai ar net žąsinas, pvz.: *Tas žmogus buvo mirtinas mano priešas* rš (ž. mirtinas). *Šis ministras visados buvo mano slapas priešas, nors akyse jis man rodėsi geras* J. Balč (ž. rodyti). *Belgų omeny j vien vyravo ta mintis, būk vokiečiai esą jų žudingi priešai* Vd (ž. žudingas). *Betarpiškas darbininkų priešas čia yra atskiri įmonininkai ar jų grupės* rš (ž. įmonininkas). *Didžiausi jo priešai buvo „blaivybės vykintojai“* rš (ž. vykintojas¹⁴).

¹³ Įmonininkas „įmonės savininkas“ LKŽ_e.

¹⁴ „kas vykina, vykdytojas“ LKŽ_e.

Mažieji vaikai, nusigandę didžiausio savo priešo žq̄sino, spruko į vidų, didieji nusitaškė gatvę Žem (ž. taškyti).

Randama sakinių, kuriuose priešas – žmogus – konkrečiai neįvardytas, bet numanomas, pvz.: *Didelių gamtos priešų labai retai pasitaiko, o nedideliais jos pažeidėjais retas nesame* sp (ž. žeidėjas). *Tarybinis patriotizmas yra tas šaltinis, iš kurio mūsų darbo žmonės semiasi jėgas kovoje prieš vidaus ir išorės priešus* (sov.) sp (ž. išorė). *Tegu niekas negalvoja, jog Tarybų valstybės priešai galės mus užklupti nepasiruošusius* (sov.) sp (ž. klupti). *Po ginčo jie pasidarė priešai* DŽ (ž. priešas). *Mirtis sulaukė abudu nenumaldomus priešus* V. Myk-Put (ž. priešas).

Pasitaiko ir visai neapibrėžtų priešų, pvz.: *Kas per daug galingas, tas daug turi priešų* A. Vien (ž. per daug). *Juo žymesni yra mūsų laimėjimai, tuo klastingesnis darosi priešas* sp (ž. klastingas).

2.4.2. Gyvūno priešas

LKŽ_e rasta sakinių, kuriuose minimi įvairių gyvūnų priešai.

Paukščių priešas gali būti kitas paukštis, pvz., *Kada ne kada aukštai padangėje šmėkšteri raibas Islandijos erelis*, *didelis laukinių ančių priešas* A. Vencl (ž. šmėkšterėti). *Pikčiausias naminių paukščių priešas – tai vištinis vanagas, arba vištvanagis* J. Jabl (ž. 2 vištinis), kitas gyvūnas, pvz., *Žvirblis neturi baisesnio priešo, kaip mūsų kačiutė* J. Jabl (ž. katė); abstraktus dalykas, pvz., *Civilizacija daugeliu atvejų irgi gervių priešas, nes naikinamos perėjimo ir žiemojimo vietos* T. Ivan (ž. žiemojimas).

Žuvų priešas – kiti vandens gyviai, pvz.: *Karpio priešai yra šie: vandeninis kirstukas, vandeninė žuynė* rš (ž. kirstukas).

Beždžionių, pelių, pelėnų priešai – kiti gyvūnai, pvz.: *Iš beždžionių geriausios toliaregės – pavianai: plyname lauke savo pikčiausią priešą **leopardą** jos pastebi vos ne už kilometro rš (ž. toliaregis). Pastebėta, kad pelės ir pelėnai soduose apsigyvena pastoviai, veisiasi nepaprastai sparčiai, nes labai išretėjo didžiausias jų priešas – **pelėdos** sp (ž. retėti).*

Žvėries priešas – žmogus, pvz.: *Žvėris vienas prieš vieną susitinka su neapkenčiamiausiu savo priešu – **žmogumi** sp (ž. neapkenčiamas).*

2.5. Priešas – tai, kas daro žalą, kenkia

Kai kuriuose LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose fiksuojamas žmogaus (žmonių) priešas – abstraktus reiškiny ar konkretus (negyvas) dalykas, labai nepalankus, darantis žalą, kenkiantis, pavyzdžiui, likimas laikas ir nuotolis, tikrovės pažinimas, išpuikimas, melas, carizmas, malonumas, degtinė. Plg.: **Likimas**, amžinas mano priešas, nenorėjo suteikti man tos laimės J. Balč (ž. teikti). **Laikas** ir **nuotolis** yra žmonių santykių priešas (ž. santykiai). **Silpnas tikrovės pažinimas** – pats pikčiausias rašytojų priešas rš (ž. pažinimas). **Kūrybiškumo priešas – išpuikimas** rš (ž. kūrybiškumas). **Netiesakalbingumas**¹⁵ – didžiausias priešas, kenkėjas pačiam netiesakalbiui rš (ž. tiesakalbingumas). **Carizmas** buvo mirtinis liaudies priešas (sov.) rš (ž. mirtinis). *Mano ginklai nukreipti prieš pagrindinį priešą – prieš gyvulišką, vartotojišką ir, deja, galingą principą: gyvenimas – malonumas* J. Marcin (ž. vartotojiškas). *Jo didžiausias priešas – degtinė* DŽ (ž. priešas).

LKŽ_e pasitaiko sakinių, kuriuose minimas abstraktaus reiškiny (pvz., mokslo, pažangos ir kt.) ar konkretaus (negyvo) dalyko (pvz., sodų, lėktuvo) priešas – paviršutiniškumas, nacionalizmas, biurokratizmas, šaltis, apledėjimas, pvz.:

¹⁵ *Tiesakalbingumas* „tiesos kalbėjimas“ LKŽ_e.

Paviršutiniškumas yra mokslo priešas sp (ž. paviršutiniškumas). **Nacionalizmas** yra **marksizmo priešas** (sov.) sp (ž. priešas). Vienas žiauriausių mūsų pažangos priešų yra **biurokratizmas** rš (ž. priešas). **Šaltis** – svarbiausias sodų priešas rš (ž. priešas). Šiauriniuose rajonuose skraidantys lėktuvai anksčiau susidurdavo su pavojingu priešu – **apledėjimu** sp (ž. ledėjimas).

2.6. Priešas – priešingų įsitikinimų žmogus ar žmonės

LKŽ_e rasti keli sakiniai, kuriuose pavartotas terminas *liaudies priešas*. Primintina, kad *liaudies priešas* „sovietinėje terminijoje – asmuo, kovojantis su sovietų valdžia ar bent atvirai jai nepritariantis, dažnai tik dėl to kaltinamas“ VLE¹⁶. Liaudies priešai, remiantis LKŽ_e užfiksuotais pavyzdžiais, siekė išjuodinti, diskredituoti, o partija¹⁷ juos (liaudies priešus) triuškinio ir pan., pvz.: *Liaudies priešai siekė išjuodinti, diskredituoti geriausius tos tautos klasikinio palikimo atstovus* (sov.) rš (ž. juodinti). *Partija sutriuškino mirtinus liaudies priešus* (sov.) sp (ž. mirtinas). *Pašalinti iš kooperacijos eilių visas gobšias visuomenės atmatas bei liaudies priešus* (sov.) sp (ž. gobšus).

LKŽ_e yra užfiksuota pavyzdžių, kuriuose minimas bendras priešas, pvz.: *Ikirevoliuciniais metais bolševikų partija jau telkė visų Rusijos tautybių darbo žmones bendrai kovai prieš bendrą priešą* sp (ž. ikirevoliucinis). *Ilgį priespaudos metai sujungė mūsų tautas į geležinę kovotojų prieš bendrą priešą kohortą* rš (ž. kohorta).

Randama ir tokių pavyzdžių: *Bažnyčios priešai pranešdinėjo popiežystei galą* Gmž (ž. nešdinėti). *Ordino agentai, popiežiaus ir imperatoriaus remiami, Vakarų Europoje skelbė, jog Lietuva tebesanti pagoniška, jog lietuviai esą tikri saracėnai bei krikščionybės priešai ir t. t.* rš (ž.

¹⁶ Plačiau žr. <https://www.vle.lt/straipsnis/liaudies-priesas/>.

¹⁷ Turima omenyje komunistų partija.

saracėnai). Tais laikais, siuntinėdami rašinėlius į „Varpą“, dėdavome kuo įvairiausias slapyvardes, kad priešas manytų, jog **rašytojų būrys yra didžiausias** Pt (žr. slapyvardė). Pateikti sakiniai atspindi LKŽ_e (savi)cenzūrą – apie kai kuriuos priešus, kurie neatitiko oficialių ideologinių įsitikinimų, sovietmečiu buvo pavojinga (arba neleista) kalbėti. Pateikti pavyzdžiai (ypač du pirmieji) atspindi to meto „primetamus“ ideologinius įsitikinimus.

2.7. Priešas – kas ką smerkia, laiko žalingu, blogu

Žodyno tekste rasti keli iliustraciniai sakiniai, kuriuose kalbama apie tai, kas yra smerkiama, laikoma žalingu, blogu, pavyzdžiui, piniginiai žaidimai, rūkymas. Plg.: *Aš esu visokių piniginių žaidimų priešas* rš (ž. piniginis). *Rūkymo priešas* DŽ (ž. priešas).

2.8. Priešo ir draugo priešprieša

Kaip atskiras pogrupis šiame straipsnyje išskirti tokie LKŽV užfiksuoti sakiniai, kuriuose akivaizdi priešo ir draugo priešprieša. Tokių sakinių žodyne yra nemažai.

Mąstymas priešpriešomis ir jų gausumas glūdi pačiose pasaulio kūrimo ištakose, kai į pasaulį buvo žvelgiama kaip į dviejų priešingų polių, priešingų pradų vienovę (Vėlius 1983: 10). Priešpriešų pavyzdžių galima pateikti ne vieną, plg.: žemė ir dangus, gyvenimas ir mirtis, meilė ir neapykanta, draugas ir priešas ir t. t. (daugiau žr. Ermanytė 2003, 2015). Atrodytų, kad šie priešingi poliai yra toli vienas nuo kito, tačiau, kaip rodo gyvenimas, taip nėra.

Kalbant apie priešo ir draugo priešpriešą pasakytina, kad priešo ir draugo santykis, priklausomai nuo įvairių aplinkybių (tiek vidinių, tiek išorinių), gali pasikeisti akimirksniu arba gali pasikeisti požiūrio į draugystę vertinimas. Tai rodo ir LKŽ_e rastas sakiny, kuriame užfiksuota, kad tik laikas gali parodyti, kas subjektai yra vienas kito atžvilgiu – priešai ar

draugai, plg.: *Ar mes esame draugai, ar priešai, ateitis turi dar parodyti, vokietai* V. Krėv (ž. parodyti).

Tais atvejais, kai norima pabrėžti subjekto neapibrėžtumą, svetimumą ar abejingumą jo atžvilgiu, pasiremiamą priešų ir draugo opozicija kaip visiškai priešingomis sąvokomis: *Tiesa, Grėtė ne priešas, bet ir ne draugė* Karalienei, ji svetima, tokia svetima, kaip ir pirmą dieną po Viliaus vedybų I. Simon (ž. svetimas).

Taip pat LKŽ^ė randama sakinių, kuriuose minimas subjektas, kadaise buvęs draugas, lengvai gali virsti priešu arba tiesiog pasikeisti jo, kaip (ne)draugo, traktavimas: *Geriausiąjį savo bičiulį žmonės išranda pikčiausiu priešu* J. Jabl (ž. 1 rasti). *Jei nepanorėjo paklaustyti manęs geruoju, kaip draugo, aš jį priversiū varu, kaip priešas!* V. Krėv (ž. varu).

Gindamas savo nuomonę, šeimą, teises, kovodamas dėl išlikimo ir pan., subjektas gali grumtis ne tik su priešais, bet ir su draugais: *Visą amžių besigrumdamas su priešais ir draugais, pats pavargau ir kitus išvarginau* V. Krėv (ž. varginti). *Kas mano rankoj, tai mano, nors tai būtų ne priešas, bet draugo kalavijas* V. Krėv (ž. ranka).

Priešų ir draugo opozicija atsispindi ir lietuvių liaudies posakiuose, pateiktuose LKŽ^ė: *Draugui – meilę skaisčių, priešui – kietą rūstį privalai nešioti savo širdyje rš* (ž. kietas). *Pusryčius suvalgyk pats, pietus pasidalink su draugu, o vakarienę atiduok priešui rš* (ž. valgyti). *Skolindamas – draugas, atiduodamas – priešas* TŽIII375 (ž. skolinti). *Kvailas draugas už priešą pavojingesnis* TŽV600 (ž. kvailas).

IŠVADOS

Išanalizavus apie 450 LKŽ^ė iliustracinių sakinių, kuriuose pavartota leksema *priešas*, susidėlioja toks PRIEŠO koncepto fragmentas.

Priešas LKŽ_e pirmiausia yra nedraugiška, užpuolusi kitos (dažnai neįvardytos) šalies kariuomenė, kurios veiksmai puolamos (ar užpultos) šalies atžvilgiu yra stereotipiniai: iš pradžių ruošiamasi kovai, vėliau organizuojamas ir pradedamas puolimas, o puolimo atomazga yra pralaimėjimas, mirtis arba laimėjimas (krašto, šalies užvaldymas). Kartais LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose pabrėžiama, kad priešas yra narsus, atkaklus, jo pajėgos yra didesnės, o ginkluotė geresnė. Besiginančios nuo priešo šalies veiksmai kariaujant taip pat yra gana nuspėjami ir stereotipiniai: ruošiamasi kovai, pradedamas puolimas, puolimo atomazga yra laimėjimas, mirtis arba pasidavimas. Retai, kalbant apie besiginančią nuo priešo šalį, LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose įvardijama Lietuva (ar lietuviai). Konkretus Lietuvos (ar lietuvių) priešas taip pat įvardijamas labai retai.

Priešas taip pat gali būti nedraugiškai nusiteikęs žmogus ar gyvūnas (pvz.: kitas žmogus, tauta), tai, kas daro žalą, kenkia žmogui (pvz.: laikas, nuotolis, išpuikimas) ar abstrakčiam reiškiniui, konkrečiam objektui (pvz.: paviršutiniškumas – mokslo priešas, šaltis – sodų priešas). Priešas gali būti ir priešingų įsitikinimų žmogus ar žmonės (pvz.: liaudies priešas, bažnyčios priešas). Taip pat priešas yra tas, kas ką smerkia, laiko žalingu, blogu (pvz.: jis yra piniginių žaidimų, rūkymo priešas).

LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose akivaizdi priešo ir draugo opozicija, ir santykis tarp jų gali pasikeisti akimirksniu (priklausomai nuo vidinių ir išorinių veiksnių) arba gali pasikeisti požiūrio į draugystę traktavimas.

Kaip matyti, LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose konkretus priešas (ypač kalbant apie kitos šalies kariuomenę) nėra įvardijamas. Tai gali lemti LKŽ_e (savi)cenzūra, politinis korektiškumas, neleidžiantis aiškiai apibrėžti priešo. Be to, žodis *priešas* ir semantiškai, ir emociškai yra stiprus, todėl galbūt vengiama priešą įvardyti garsiai ir konkrečiai, kalbėti apie neįvardytą, bet visiems žinomą priešą yra saugiau. Žinoma, reiktų turėti omenyje, kad LKŽ_e iliustraciniai sakiniai yra pateikti be konteksto, o pačiame šaltinyje (ar gyvo žmogaus

pasakojime) priešas galėjo būti įvardytas, tik neminimas konkrečiame į LKŽ_e įtrauktame iliustraciniame sakinyje. Tam, kad būtų galima konkrečiau pagrįsti šiuos pamąstymus, reikia ištirti daugiau šaltinių, pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*, anketų duomenis ir pan.

ŠALTINIAI

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas), vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius:

Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.

DŽ_{7i} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (internetinis), vyr. red. S. Keinys, 7-as patais. ir

papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete:

<http://lkiis.lki.lt>.

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, 1941–2002 (elektroninis variantas), vyr. red.

G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete:

www.lkz.lt.

LITERATŪRA

Cruse Alan 2014: Prototype Theory and Lexical Semantics. – *Meanings and Prototypes*.

Studies in Linguistic Categorization 20, London and New York: Routledge, 382–402.

Daujotytė-Pakerienė Viktorija 2002: Pamatinis kultūros tekstas. – *Dvidešimt „Lietuvių kalbos*

žodyno“ tomų, sud. J. Zabarskaitė, Z. Šimėnaitė, Vilnius: InterSe, 34–38.

Donskis Leonidas 1997: Masinė kultūra ir jos priešai. – *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės*

ir kultūros kritikos etidai, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 128–141.

Eco Umberto 2011: *Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai*, Vilnius: Tyto alba.

Ermanytė Irena 2003: *Antonimų žodynas* 23 (elektroninis variantas), Vilnius: Lietuvių kalbos

instituto leidykla. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antonimu>.

-
- Ermanytė Irena 2015: *Antonimų žodynas* 25 (elektroninis variantas), Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antonimu>.
- Gaidienė Anželika 2016: *Lietuvių kalbos gėrimo ir valgymo veiksmažodžių semantinių ryšių ypatybės*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gritėnienė Aurelija 2016: Šermukšnio vaizdinys *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Tautosakos darbai* 52, 85–104.
- Gritėnienė Aurelija 2017: Žodyno vaizdinys *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?90>.
- Gritėnienė Aurelija 2020: Rusija *Lietuvių kalbos žodyno* iliustraciniuose. – *Baltų filologija* 29(1), 41–61.
- Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika: tauta kalboje*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res Humanitariae* X, 108–119.
- Langacker Ronald 1987: *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.
- Makarova Viktorija 2014: Литовское слово *priešas* и русское слово *враг*. – *Res Humanitariae* 16, 182–191. Prieiga internete: <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/1020>.
- Порова Зинаида, Стернин Иосиф 2007: *Язык и национальная картина мира*, Воронеж: Истоки.
- Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena 2017: *Vertybės lietuvių pasaulyvaizdyje*, Vilnius: Akademinė leidyba.
- Savoniakaitė Vida, sud., 2014: *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, Vilnius: LII leidykla.
- Smetonienė Irena, Smetona Marius, Rutkovska Kristina 2019: *Kalba. Tauta. Valstybė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
-

-
- Umbrasas Alvydas 2019: Terminologija *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija* 26, 162–183.
- Vaičiulytė–Semėnienė Loreta 2020: *Draugo* konceptas publicistikoje. – *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulyvaizdyje* 5, 337–365. Prieiga internete: <https://www.journals.vu.lt/open-series/article/view/21405/20514>.
- Vėlius Norbertas 1983: *Senovės baltų pasaulėžiūra: struktūros bruožai*, Vilnius: Mintis.
- Vitkauskas V. 2002: Didysis akademinis mūsų Žodynas. *Dvidešimt „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų*. Sud. Jolanta Zabarskaitė, Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–14.
- Zabarskaitė Jolanta 2010: Politinis pasaulėvaizdis didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (valstybė, įstatymas, valdžia). – *Parlamento studijos* 9, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 126–143. Prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.
- Zabarskaitė Jolanta 2012: Kitoks didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* skaitymas: Adalbertas Bezzenbergeris, marios, pamarys, pamariškis. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, sud. G. Blažienė, N. Morozova, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.

Gauta 2020 12 05

Priimta 2020 12 30

THE ENEMY IN THE DICTIONARY OF THE LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

The goal of this study is to dissect, using illustrative sentences, the fragment of the concept of *ENEMY* (Lith. *PRIEŠAS*) recorded in the Dictionary of the Lithuanian Language (LKŽe). The article has the following objectives: (1) discussing the definitions of *enemy* in the modern Lithuanian thesauri, (2) identifying and discussing potential enemies, their attributes, actions recorded in the illustrative sentences of the LKŽe. The study employed these methods: semantic analysis, interpretation, and description.

Thesauri (the Dictionary of the Lithuanian Language (LKŽe), the Dictionary of the Modern Lithuanian Language (DŽ7i), and the Dictionary of the Standard Lithuanian Language (BŽ)) define *enemy* as an unfriendly, ill-meaning person (e.g., ‘They became enemies after the dispute’ (Lith. *Po ginčo jie pasidarė priešai*, LKŽe)); an enemy is someone with opposing beliefs (e.g., ‘enemy of the people’ (Lith. *Liaudies priešas*, LKŽe), ‘ideological enemy’ (Lith. *Idėjinis priešas*, BŽ)); an enemy is the opposing country and army at war (e.g., ‘repel [overcome] the enemy’ (Lith. *Priešą atmušti [nugalėti]*, BŽ)); an enemy is someone who dislikes something, considers it harmful (e.g., ‘enemy of smoking’ (Lith. *Rūkymo priešas*, LKŽe)); an enemy is something that causes damage or harm as well (e.g., ‘cold is the garden’s enemy No 1 (Lith. *Šaltis – svarbiausias sodų priešas*, LKŽe)).

Analysis of nearly 450 illustrative sentences from the Dictionary of the Lithuanian Language with the lexeme *enemy* (Lith. *priešas*) has pieced together the fragment of the concept of *ENEMY* as described below.

First and foremost, enemy in the LKŽe is defined as an unfriendly, assailing army of another (often unidentified in the illustrative sentences of the LKŽe) country; its actions with regard to the country that is being (or has been) assaulted are stereotypical: first it prepares for combat, then organises and launches an attack, which culminates in defeat, death, or victory (the occupation of the land or country). Sometimes the illustrative sentences of the LKŽe accentuate that the enemy is brave, persistent, its forces are larger, weapons better. The actions of the country defending itself against the enemy in war are also rather predictable and stereotypical: preparation for combat, the launching of an attack, which culminates in victory, death, or surrender. On rare occasions, the illustrative sentences of the LKŽe refer to Lithuania (or Lithuanians) as a country defending itself against an enemy. The illustrative sentences presented in the LKŽe contain very few mentions of the specific enemy of Lithuania (or Lithuanians) as well.

In the illustrative sentences of the LKŽe, enemy can also be an unfriendly person or animal (e.g., another human being or nation), that what causes damage or harm to a human being (e.g. time, distance, arrogance) or an abstract phenomenon, a specific object (e.g., superficiality is an enemy of science; cold is an enemy of the garden). Enemy can also be a person or persons of opposing beliefs (e.g., an enemy of the people; an enemy of the church). Furthermore, enemy is he who condemns something, considers it harmful or evil (e.g., he is an enemy of gambling for money; an enemy of smoking).

The illustrative sentences of the LKŽe carry a clear-cut opposition between enemy and friend; their relationship can change in an instant (depending on internal and external factors), and so can the approach to friendship.

It is evident that the illustrative sentences recorded in the LKŽe do not mention the specific enemy (especially when it comes to the army of another country). This can be the product of the LKŽe's (self-)censorship, political correctness that prevents any clear

definition of the enemy; plus, the word *enemy* carries a strong semantic and emotional charge, potentially causing any open reference to a specific enemy to be avoided – after all, talking about an enemy that is undefined yet ‘known’ to everyone is a safer thing to do. Of course, one should keep it in mind that the illustrative sentences of the LKŽe are void of any context: omitted from the specific illustrative sentence present in the LKŽe, the enemy could have been clearly mentioned in the source (or the story of a live person) as such. Any stronger validation of the above musings would require an analysis of a larger quantity of sources, such as the data of the Corpus of the Modern Lithuanian Language, questionnaire findings, and so on.

KEYWORDS: an enemy, concept, illustrative sentence, semantic, the Dictionary of the Lithuanian Language

ANŽELIKA GAIDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

anzelika.gaidiene@lki.lt